

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ 17ης ΕΤΗΣΙΑΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
ΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

22 - 24 Απριλίου 1996

S T U D I E S
IN GREEK LINGUISTICS

PROCEEDINGS
OF THE 17th ANNUAL MEETING
OF THE DEPARTMENT OF LINGUISTICS
FACULTY OF PHILOSOPHY
ARISTOTLE UNIVERSITY OF THESSALONIKI

22 - 24 April 1996

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1997

Στον τόμο περιλαμβάνονται μόνο οι ανακοινώσεις που τέθηκαν έγκαιρα στη διάθεση της Επιτροπής Έκδοσης Πρακτικών.
Την ευθύνη για ορθογραφικές, συντακτικές κτλ. ιδιαιτερότητες των κειμένων έχουν οι συγγραφείς τους.

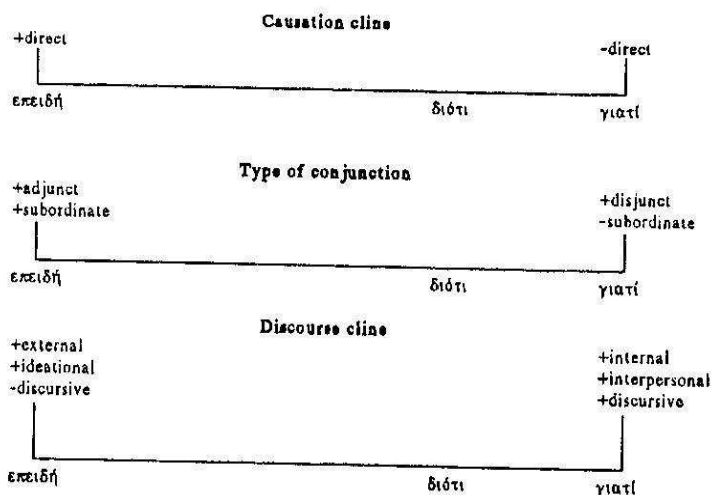
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ¹

Abstract

This study is a continuation of Kitis (1994). The three main causal connectives, *γιατί*, *επειδή* and *διότι* are further examined in terms of their distribution and the implications derived therefrom. Although they are not freely interchangeable, they are all translated as *because* in English. I discuss differences of semantic meaning and differences in terms of their function. It is concluded that accounts of their linguistic behaviour can be particularly informed by an appreciation of earlier meanings and processes conjunctions went through.

Εισαγωγή

Σε προηγούμενη εργασία μου (Kitis, 1994) είχα καταλήξει σε μερικά προκαταρκτικά συμπεράσματα σε σχέση με τους αιτιολογικούς συνδέσμους της Νεοελληνικής *γιατί*, *επειδή* και *διότι*. Αυτή η ομιλία αποτελεί συνέχεια της και επομένως πρέπει να παρουσιάσω επιγραμματικά τα συμπεράσματά της, που συνοψίζονται στους παρακάτω πίνακες.²

Πιο συγκεκριμένα, ξεχωρίσαμε τρεις κλίμακες πολικότητας, στις οποίες τοποθετήσαμε τους τρεις συνδέσμους, την κλίμακα της αιτιότητας, την κλίμακα του τύπου της σύνδεσης και τελευταία την κλίμακα του συνεχούς λόγου. Σύμφωνα με τις δύο πρώτες κλίμακες, της αιτιότητας και του τύπου της σύνδεσης, το *επειδή* χαρακτηρίζεται από θετική πολικότητα ως προς και τις δύο. Δηλαδή, το *επειδή* όντως χαρακτηρίζει άμεση αιτιατή σχέση, όπως παραδοσιακά δηλώνεται και από την

κατηγορία στην οποία κλασικά ανήκει και όντως εισάγει δευτερεύουσες προτάσεις, όπως ξανά παραδοσιακά δηλώνεται από την κατηγορία του: αιτιολογικός σύνδεσμος που εισάγει δευτερεύουσες προτάσεις. Ως προς την τρίτη κατηγορία, αυτή του συνεχούς λόγου, το *επειδή* φαίνεται να έχει όλα τα χαρακτηριστικά του προτασιακού επιπέδου ανάλυσης λόγου, δηλαδή συνδέει προτασιακά περιεχόμενα και δεν φαίνεται να λειτουργεί σε επίπεδο οργάνωσης λόγου. Το *γιατί*, αντίθετα, φαίνεται να βρίσκεται στην αντίθετη πολικότητα ως προς αυτές τις κλίμακες. Δηλαδή, χωρίς να διατείνεται κανείς ότι δεν μπορεί να εισάγει δευτερεύουσες προτάσεις και να συνδέει προτασιακά περιεχόμενα, δείχνει μια τάση να λειτουργεί σε σχέσεις έμμεσης αιτιότητας, ενώ μπορεί να σημειώνει παρατακτική σύνδεση και να λειτουργεί ως οργανωτικό μέσο σε συνομιλιακό επίπεδο. Το *διότι* φαίνεται να είναι συγγενέστερο του *γιατί* παρά του *επειδή*, παρόλο που δεν λειτουργεί σε επίπεδο οργάνωσης λόγου. Συνολικά δηλαδή, θα μπορούσε να πει κανείς ότι το *επειδή* και όχι το *γιατί* φαίνεται να είναι το πρωτοτυπικό μέλος της κατηγορίας 'αιτιολογικοί σύνδεσμοι'.

Στην παρούσα ομιλία μου θέλω να αναπτύξω και να διευκρινίσω αυτά τα συμπεράσματα. Θα αναφερθώ πρώτα στην κλίμακα της αιτιότητας αντιπαραβάλλοντας κυρίως το *επειδή* και το *γιατί*, γιατί το *διότι* φαίνεται να ακολουθεί το *γιατί* και δεν παρουσιάζει αρχικά ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Δεύτερον, θα θίξω μόνο τον τύπο σύνδεσης, γιατί δεν υπάρχει χρόνος, και τρίτον, θα κάνω μόνο μια αναφορά στην κλίμακα του συνεχούς συνομιλιακού λόγου. Πριν από όλα αυτά όμως, θα ήθελα να αναφερθώ σε μια παρατήρηση που είχα κάνει στην προηγούμενη εργασία μου, η οποία αναδεικνύει μια παράμετρο του *επειδή* που συνδέεται με όλες τις υπόλοιπες.

Δυνατότητα θεματοποίησης του *επειδή*

Είχα τότε επισημάνει ότι μόνο το *επειδή* μπορεί να προταθεί (preposed) σε προτασιακό σύμπλεγμα του τύπου *because p, q*. Το *γιατί* δεν μπορεί να κατέχει αυτή τη θέση. Λόγω αυτής της ιδιότητας του *επειδή* ισχυρίσθηκα ότι το *επειδή* μόνο έχει τη δυνατότητα να αναγάγει την εισαγόμενη πρόταση σε θέμα του λόγου που ακολουθεί.

Προτάσεις που εισάγονται με το *επειδή* μπορούν να λειτουργήσουν ως θεματικές προτάσεις (topic clauses) και επομένως ως προς αυτή τη λειτουργία, μοιάζουν με τις υποθετικές (conditionals) (Haiman, 1978). Ας εξετάσουμε τις παρακάτω προτάσεις.³

1. Επειδή τώρα γίνονται οι μεταγραφές στο 5ο εξάμηνο, περιορίστηκε πολύ ο αριθμός των υποψηφίων.
2. Επειδή το ντύσιμό σας δίνει τον καλύτερό σας εαυτό, ελάτε στη βιοτεχνία Φινίτσα (ραδιοφ. διαφήμιση)
3. Επειδή πρέπει να πληρώσω τους φόρους μου, πόσα κέρδισες πέρσυ;
4. Επειδή οι εξεταστές κάθε ειδικότητας λειτουργούν ως Επιτροπή για τα υπό εξέταση μαθήματα, παρατίθενται και τα τηλέφωνα του κάθε εξεταστή.

Το εισαγόμενο προτασιακό περιεχόμενο με το σύνδεσμο *επειδή*, αλλά όχι αυτό που εισάγεται με το *γιατί*, θεωρείται ως δεδομένο. Δηλαδή, το αληθές του προτασιακού περιεχομένου δεν αμφισβητείται. Το *επειδή* λειτουργεί ως ένας δείκτης με τον οποίον η ομιλήτρια ζητά τη συναίνεση του συνομιλητή όσον αφορά την ισχύ ή το αληθές της γεγονотικότητας της πρότασης. Τέτοιες προτάσεις, εισαγόμενες με το *επειδή* δηλώνουν προϋποτιθέμενα δεδομένα (background assumptions), που αποτελούν το υπόβαθρο, ή το πεδίο (ground), της κύριας πρότασης (ή του figure, Langacker (1991), για να χρησιμοποιήσω γνωστική ορολογία). Προτασιακά περιεχόμενα εισαγόμενα με το *επειδή*, συνήθως ερμηνεύονται ως εμπειρικά δεδομένα (contextually or experientially given), ή θεωρούνται ότι έχουν εκφραστεί προηγουμένως στο κείμενο.⁴ Μαρτυρία για αυτόν τον ισχυρισμό αποτελεί η δυνατότητα προσθήκης της παρενθετικής πρότασης 'όπως γνωρίζετε' ή κάποιας ανάλογης:

- 1a. Επειδή, όπως γνωρίζετε, τώρα γίνονται οι μεταγραφές στο 5ο εξάμηνο, περιορίστηκε πολύ ο αριθμός των υποψηφίων.
- 2a. Όπως γνωρίζετε, επειδή το ντύσιμό σας δίνει τον καλύτερό σας εαυτό, ελάτε στη βιοτεχνία Φινέτσα.
- 4a. Επειδή, όπως γνωρίζετε, οι εξεταστές κάθε ειδικότητας λειτουργούν ως Επιτροπή για τα υπό εξέταση μαθήματα, παρατίθενται και τα τηλέφωνα του κάθε εξεταστή.

Προτάσεις εισαγόμενες με το *επειδή* μαζί με παρόμοιες υποθετικές (conditionals), μπορεί να τις χαρακτηρίσουμε παραθέσεις από άλλο λόγο ('quotations from previous discourse', Van der Auwera 1986, Akatsuka 1986). Ή, για να θυμηθούμε τον Bakhtin (1981), μπορούμε να τις ονομάσουμε 'πολυφωνικές' ή 'διαλογικές' ή 'ετερογλωσσικές'. Σε δομές *επειδή p, q* το προτασιακό περιεχόμενο *p* έχει υπόσταση δεσμευτική ('committed'). Αντανακλά την αντίληψη της ομιλήτριας ότι το προτασιακό περιεχόμενο απεικονίζει αδιαμφισβήτητη 'αντικειμενικά' δεδομένα.

Συμβαίνει, βέβαια, η θεματοποιημένη (topicalized) πρόταση του *επειδή* σε δομές *επειδή p, q*, να έχει αυτή εστιακό χαρακτήρα (local status) (figure, Langacker, 1991), για λόγους που οφείλονται στην περιστασιακή ορατότητα (contextual visibility) της κύριας πρότασης, *q*, όπως στο (5), ή στην αυξημένη γενίκευση της σύνδεσης της *p*, ως προϋποθετικής, με την *q*, ως απόδοσης, όπως στο (6).

5. Επειδή σ' αγαπώ, ήρθα.
6. Σας ανακοινώνω ότι επειδή θα γίνει ανεφοδιασμός καυσίμων, το κάπνισμα απαγορεύεται (ανακοίνωση σε αεροπλάνο της Ολυμπιακής)

Όταν ρώτησα και τους δυο γιους μου ξεχωριστά τί είχε ανακοινωθεί σχετικά με το (6), και οι δύο μου είπαν ότι το αεροπλάνο θα ανεφοδιαζόταν με καύσιμα. Κανένας δεν ανέφερε τίποτε για κάπνισμα.

Επιπλέον, προταθείσες (preposed) προτάσεις εισαγόμενες με το *επειδή* μπορεί να χαρακτηρίζουν αριστερο-εκτοπιζόμενα δομικά συστατικά (left-dislocated constituents) της πρότασης, ακριβώς όπως οι υποθετικές

δομές (conditionals) (Haiman, 1978). Μαρτυρία για αυτό αποτελεί η δυνατότητα ουσιαστικοποίησης (nominalization) ή αντωνυμιοποίησης (pronominalization) της *p*:

- 1β. Για το λόγο ότι τώρα γίνονται οι μεταγραφές στο 5ο εξάμηνο μόνο, περιορίστηκε πολύ ο αριθμός των υποψηφίων.
- 1γ. Επειδή τώρα γίνονται οι μεταγραφές στο 5ο εξάμηνο μόνο,
 - (i) γι' αυτό περιορίστηκε πολύ ο αριθμός των υποψηφίων.
 - (ii) αυτό περιόρισε πολύ τον αριθμό των υποψηφίων.

Η αντωνυμία (resumptive pronoun) στο (1γii) αντικαθιστά τη θεματική αιτιολογική δομή (topical causal construction). Όπως γράφει ο Haiman (1978: 577), "left-dislocation apes the discourse situation in which topics are generally established: initial mention in a full form is followed by subsequent mention in reduced form."⁵ Αυτό που είναι, πάντως, αξιοσημείωτο δεν είναι απλώς ότι το αληθές της αιτιολογικής πρότασης αποκτά υπαρξιακή παρουσία (existential presence) ή γεγονотικότητα σε δομές *επειδή p, q* (because *p, q*), αλλά κυρίως η παρουσία της αιτιότητας που είναι πρόδηλη σε χρήσεις του *επειδή*, όπως καταφαίνεται στο (1γii).

Ο Ramsey (1931: 248) έγραψε: "if *A, B* is virtually a paraphrase of because *A, B* when *A* is known to be true." Ακόμη, αν παραφράσουμε τον Stalnaker (1975), μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι το *επειδή* στις προταθείσες προτάσεις (preposed because-clauses) εντέλλεται να προσθέσουμε την εισαγόμενη πρόταση στο σώμα της δεδομένης γνώσης και των δεδομένων πεποιθήσεων, ή να την ανασύρουμε από τη δεξαμενή των προϋποθέσεων, και στη συνέχεια να ακούσουμε την κύρια πρόταση, όχι μόνο ως σχετική, αλλά και ως εξαρτώμενη με αιτιατή σχέση από το προτασιακό περιεχόμενο της δευτερεύουσας. Παρατηρούμε ότι αυτή η λειτουργία προτάσεων εισαγόμενων με τον αιτιολογικό σύνδεσμο *επειδή* όπου η δευτερεύουσα προταθείσα αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς για τον παρεπόμενο λόγο (discourse), και ειδικότερα για την απόδοση *q*, αποτελεί αποκλειστικότητα του *επειδή* και δεν δανείζεται στο *γιατί* και στο *διότι*, τα οποία δεν μπορούν να αντικαταστήσουν το *επειδή* σε αυτή του τη λειτουργία. Να βιαστούμε να προσθέσουμε, όμως, όπως η Sweetser (1990), ότι δεν ισχυριζόμαστε πως αποτελεί μέρος της σημασιολογίας του συνδέσμου *επειδή* αυτή του η δυνατότητα για θεματοποίηση της εισαγόμενης πρότασης και για διαμόρφωση του πλαισίου στο οποίο παρουσιάζεται το επακόλουθο κείμενο.⁶

Περίληπτικά, μπορούμε να παραθέσουμε τα ευρήματα ως εξής:

- i. Το *επειδή*, αλλά όχι το *γιατί* ή το *διότι*, μπορεί να εμφανίζεται σε αρχική θέση πρότασης σε δομές because *p, q*.
- ii. Όταν το *επειδή* καταλαμβάνει αρχική θέση πρότασης (sentence-initial), τότε χαρακτηρίζεται από εξάρτηση ως προς τον επακόλουθο λόγο (discourse-dependent), εφόσον το νοηματικό του συμπλήρωμα πρέπει να αναζητηθεί στο λόγο που ακολουθεί.

- iii. Προταθείσες (ή σε αρχική θέση) προτάσεις εισαγόμενες με το *επειδή* έχουν δυναμική θεματοποίησης τους. Σε αυτή τη λειτουργία, το εισαγόμενο προτασιακό περιεχόμενο θεωρείται δεδομένο και αδιαμφισβήτητο.
- iv. Οι δομές *επειδή β, γ* δηλώνουν σχέση αιτιότητας. Αυτή η σχέση είναι γνωστική ή λογική (λογική προτεραιότητα της αιτίας ως προς το αποτέλεσμα) αλλά κωδικοποιείται στο σύνδεσμο *επειδή*.
- v. Μία και το προτασιακό περιεχόμενο του *επειδή β* σε δομές *because β, γ* θεωρείται η προϋπόθεση (antecedent) για την απόδοση (consequent sentence or discourse), θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η κειμενική δομή του συμπλέγματος *because β, γ* μπορεί να είναι εικονική, δηλαδή να απεικονίζει τη γνωστική δομή.

Αυτά τα ευρήματα φαίνεται να πληρούν τα κύρια χαρακτηριστικά των επιρρηματικών προτάσεων που λειτουργούν ως θέματα, όπως αυτά έχουν οριστεί από τους Thompson and Longacre (1985).

Η ερώτηση που φαίνεται να αναδύεται είναι γιατί το *επειδή* μόνο, και όχι το *γιατί* ή το *διότι*, χαρακτηρίζεται από αυτή τη λειτουργία, όπως επισημάνθηκε παραπάνω. Επίσης, μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι κάθε αιτιατή σχέση θα είναι αναγκαστικά και εικονική; Πώς θα ερμηνευε, π.χ. ο Grice τη μη λογική όψη της σημασίας των αιτιολογικών συνδέσμων; Σύμφωνα με την οδηγία του Τρόπου (maxim of Manner), εφόσον η λεκτική δομή απεικονίζει την αλληλουχία των γεγονότων και διαδικασιών (φυσικών ή λογικών), τότε οι μη λογικές σχέσεις ερμηνεύονται βάσει υπονοουμένων της ομιλήτριας. Τα προβλήματα που ανακύπτουν από μια τέτοια ερμηνεία είναι γνωστά (Schiffrin 1985, Ford 1993).

Επιπλέον, είναι γνωστό (Halliday and Hasan, 1976) ότι η δομή *γ because β* είναι συνηθέστερη της εικονικής δομής *because β, γ*. Γιατί αυτό να συμβαίνει αν αναγνωρίσουμε την εικονικότητα ως κίνητρο (motivated); Αλλά θα επιστρέψουμε σε αυτό το ερώτημα παρακάτω.

Θα ήθελα να κλείσω αυτό το κεφάλαιο παραθέτοντας ένα ποίημα όπου το *επειδή* αναδεικνύει το προτασιακό περιεχόμενο που εισάγει ως το θέμα του όλου κειμένου του ποιήματος:

7.
επειδή είμαστε νέοι επειδή είμαστε φευγάτοι
θα πάρουμε το ηλεκτρικό μισό της παλίρροιας
ναι, ω ναι

είμαστε τόσο νέοι και τόσο φευγάτοι
ας κυνηγήσουμε το δράκο...

επειδή είμαστε νέοι επειδή είμαστε φευγάτοι
θα φοβίσουμε τους ουρανούς με μάτια
τίγρης ναι, ω ναι

είμαστε τόσο νέοι και τόσο φευγάτοι
ας κυνηγήσουμε το δράκο...
ας κυνηγήσουμε το δράκο...

...από το σπίτι μας ψηλά στην πόλη όπου
η γραμμή του ορίζοντα λέκισε το χιόνι,
ερωτεύτηκα έναν υπρέτη που με συντάραξε

είμαστε τόσο νέοι και τόσο φευγάτοι
ας κυνηγήσουμε το δράκο απ' το σπίτι μας

(SO YOUNG suede)

Τύποι αιτιότητας

Σε αυτή την ενότητα θα ασχοληθώ με την έννοια της αιτιότητας η οποία δηλώνεται από τους αιτιολογικούς συνδέσμους που εξετάζουμε. Στην προηγούμενη μου ομιλία είχα, όπως είπαμε, σχεδόν αναγκασθεί, ελλείψει καλύτερης λύσης, να υποθέσω την ύπαρξη μιας κλίμακας αιτιότητας με πόλους την άμεση, η οποία εκφέρεται κυρίως από το *επειδή* και την έμμεση, όπου φαίνεται να παίζει κυρίως το *γιατί* και, κατά δεύτερο λόγο, το *διότι*. Στην προκαταρκτική αυτή λύση κατέληξα γιατί, ενώ το *γιατί* είναι ο αιτιολογικός σύνδεσμος σε επίπεδο γλωσσικών πράξεων (πλάγια ή έμμεση αιτιότητα) όπως διαπιστώσαμε τότε, υπάρχουν λειτουργίες του που δεν μπορούσαν να ερμηνευθούν σε αυτό το επίπεδο. Η αμεσότητα ή εμμεσότητα της αιτιότητας ορίζεται από το φόρτο της συμπερασματικής διαδικασίας (inferential process) που απαιτείται κατά περίπτωση. Για παράδειγμα, στα παρακάτω εκφωνήματα το *επειδή* δεν είναι πάντα αποδεκτό, είτε λόγω του φόρτου της συμπερασματικής διαδικασίας όπως στο (8), είτε λόγω της χαλαρής αιτιατής σχέσης. Βέβαια, να σημειώσω ότι καμιά σχέση αιτιότητας δεν είναι απόλυτα άμεση, γιατί και η πρωτοτυπική σχέση ενέχει κάποια συμπερασματική διαδικασία: 'Το ποτήρι έσπασε επειδή το χτύπησε πέτρα' στην ουσία σημαίνει 'Το ποτήρι έσπασε όταν το χτύπησε πέτρα επειδή είναι εύθραυστο' (Ryle, 1949).

8. Έκαψε το χέρι του γιατί ξέχασε ότι η σόμπα ήταν αναμμένη.
9. Και προπαντός η κοινή κατάφαση στο ψυχαναλυτικό συμβόλαιο, γιατί όταν πάει κανείς για ψυχανάλυση 'υπογράφει' ένα συμβόλαιο.
10. Ο Παναγιώτης Μουλλάς και η Τζίνα Πολίτη θα παρουσιάσουν το βιβλίο του Γιάννη Κιουρτσάκη *Σαν μυθιστόρημα* στον Παρατηρητή την Πέμπτη στις 8:30... γιατί μόνο αν δεις τον κόσμο μέσα από το βιβλίο θα νικήσεις.
11. Να δώσουμε κάποιες κατευθυντήριες γραμμές, γιατί αυτό είναι το δύσκολο.
12. Πάρτε στις 10:00, γιατί είναι σε συνέδριο τώρα.
13. Πάρτε στις 10:00, γιατί αυτή τη στιγμή λείπει επειδή είναι σε συνέδριο.
14. Σας ευχόμαστε να πάτε κάπου διακοπές, γιατί εμείς εδώ σκάσαμε.
15. Κατέβα, γιατί θα κρυώσουν οι πατάτες. (Κατέβα από το πάνω πάτωμα για να φας)
16. Σταμάτα να λες ότι είσαι φίλη μου, γιατί δεν είσαι.
17. Κλείστο το θερμοσίφωνο, γιατί εγώ δεν ήπια καφέ. (για να μη σηκώω εγώ που δεν ήπια τον καφέ μου)
18. Από δω πήραμε ποταμόπλοιο, γιατί αυτό είναι κανάλι. (δείχνοντας μια φωτογραφία)
19. Εσύ άφησες την πόρτα της κουζίνας ανοιχτή και μπήκε η γάτα μέσα; Γιατί ο παππούς κοιμόταν. (και δεν μπορεί να την άφησε αυτός ανοιχτή).
20. Μείνετε στην άκρη της γραμμής σας κύριε Κοντέ, γιατί θα πάω στον κ. Μακρή τώρα.
21. Ένα χρόνο μετά, το πρόσωπο του δράστη έχει διαγραφεί από τη μνήμη μας. Ίσως από απλή κόπωση, ίσως γιατί δεν έχει και τόση σημασία. Γιατί το ουσιώδες είναι ότι ο Χρήστος Μπάκας και ο Δημοσθένης Αβράμης παγιδεύτηκαν μοιραία σε ένα τόσο ναρκαθετημένο.
22. Θα ψάξω μέσα να δω μήπως έχω καμιά φωτοτυπία εγώ, γιατί το είχα πέραι.

Η λύση της Sweetser

Η Sweetser (1990), χωρίς να ενδίδει στην ύπαρξη λεξικής πολυσημίας, θεωρεί ότι οι σύνδεσμοι μπορεί να είναι 'πραγματολογικά αμφίσημοι', και εξηγεί την ποικιλία λειτουργιών τους σε σχέση με την τριμερή ανάλυση των εκφωνημάτων, κατά την άποψή της, δηλαδή σε εκφωνήματα περιεχομένου, επιστημολογίας και γλωσσικών πράξεων. Παραθέτει τα εξής παραδείγματα (22):

22a. John came back because he loved her.	23α. Ο Γιάννης γύρισε επειδή την αγαπούσε.
22b. John loved her, because he came back.	23β. Ο Γιάννης την αγαπούσε, γιατί γύρισε.
22c. What are you doing tonight, because there's a good movie on.	23γ. Τι κάνεις το βράδυ, γιατί έχει ένα καλό έργο.

Κατά τη Sweetser το (22a) δηλώνει αιτιότητα σε επίπεδο 'πραγματικού κόσμου' ή περιεχομένου, το (22b) σε επίπεδο επιστημολογίας και το (22c) σε επίπεδο γλωσσικών πράξεων. Νομίζω ότι είναι τελείως ξεκάθαρο ότι οι σύνδεσμοι που είναι αποδεκτοί στα Ελληνικά είναι ακριβώς όπως παρουσιάζονται στη διπλανή στήλη. Και πραγματικά μπορούμε να καταλήξουμε στο ότι το *γιατί* συνήθετα, αλλά και το *διότι* σε μερικές περιπτώσεις, είναι οι αιτιολογικοί σύνδεσμοι που λειτουργούν στα επίπεδα γλωσσικών πράξεων και επιστημολογίας, αν βέβαια δεχθούμε την τριχοτόμηση των εκφωνημάτων κατά Sweetser.

Παρόλο που βρίσκω πολύ βολική την άποψη της Sweetser, δεν ξέρω κατά πόσο μας λύνει το πρόβλημα της προτιμητέας ή αναγκαίας χρήσης του *γιατί* σε εκφωνήματα όπως τα (9), (10), (11), (21) και πολλά άλλα. Π.χ. στο (21) η μόνη αποδεκτή ερμηνεία είναι σε επίπεδο γλωσσικών πράξεων, αλλά και πάλι θα πρέπει να τονίσουμε τόσο πολύ το σχοινί που δεν ξέρω αν έχει πια καμιά ερμηνευτική γοητεία. Η αιτιατή σχέση είναι τόσο χαλαρή που κανείς αναρωτιέται αν το *γιατί* και το *επειδή* μπορεί να είναι εξ' ίσου πρωτοτυπικά μέλη εκφοράς της κατηγορίας 'αιτιότητα'. Για αυτό το λόγο θα αντιπαράθεσουμε λίγο πιο συστηματικά το *επειδή* και το *γιατί*.

Η γεγονοτική αιτιότητα του *επειδή*

Σύμφωνα με τον Haiman (1978: 573), αντίθετα με τις περισσότερες δευτερεύουσες προτάσεις στην αγγλική, το προτασιακό περιεχόμενο του *because*, (*because*-clauses), δεν προϋποτίθεται. Φαίνεται, όμως, πως ο Haiman, υποστηρίζοντας αυτό, έχει κατά νουν δομές τύπου *p because q* μάλλον, παρά τύπου *because p, q*, παρόλο που δεν το αναφέρει ρητά. Στα νεοελληνικά, όμως, έχουμε τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ τουλάχιστον δύο μονολεκτικών αιτιολογικών συνδέσμων, ανάλογα με το αν θέλουμε, ή όχι, να παρουσιάσουμε το εισαγόμενο προτασιακό περιεχόμενο ως καινούργια πληροφορία με τη μορφή μιας αιτιολογικής δομής.

Ο Haiman εξετάζει τη γνωστή πρόταση:

24. Do you beat your wife because you love her?,

η οποία είναι 'αμφί-'σημη κατά τρεις τρόπους: μπορεί να ερωτά, ανάλογα με το πού εστιάζεται ο τονισμός, είτε για την αιτιατή σχέση μεταξύ των δύο προτάσεων (24a), είτε να απευθύνεται η ερώτηση σε μία από τις δύο προτάσεις (24b, c):

(24a)	Do you beat your wife because you love her?
(24b)	Do you beat your wife because you love her?
(24c)	Do you beat your wife because you love her? (οι υπογραμμίσεις δείχνουν την εστία του τονισμού)

Στην (24a) η ερώτηση τίθεται για το κατά πόσο ισχύει η αιτιατή σχέση μεταξύ των δύο προτάσεων, των οποίων το προτασιακό περιεχόμενο παρουσιάζεται ως δεδομένο και γνωστό. Αντίθετα, στην (24b) η ομιλήτρια ερωτά για το κατά πόσο ισχύει το προτασιακό περιεχόμενο της δευτερεύουσας αιτιολογικής πρότασης ως επαρκής λόγος για τη δεδομένη και γνωστή πράξη του ξυλοκοπήματος. (Δεδομένου ότι χτυπάς τη γυναίκα σου, τη χτυπάς γιατί την αγαπάς;). Από την άλλη, στην (24c) η ερώτηση εστιάζεται στην ισχύ του προτασιακού περιεχομένου της κυρίας πρότασης ως απόρροιας ή αποτελέσματος του περιεχομένου της δευτερεύουσας πρότασης. (Δεδομένου ότι αγαπάς τη γυναίκα σου, τη χτυπάς επειδή ακριβώς την αγαπάς;).

Φυσικά το θέμα που αποσχολεί τον Haiman είναι οι θεματικές δομές, αλλά οι θεματικές δομές αντανakλούν δεδομένη πληροφορία. Στα νεοελληνικά η κατάσταση είναι αρκετά διαφορετική, διότι η γνωστή πληροφορία του αιτίου δομείται καλύτερα σε προτάσεις εισαγόμενες με το *επειδή* και όχι με το *γιατί*, όπως καταδεικνύεται παρακάτω, μεταφράζοντας τις προτάσεις του Haiman:

(25a)	Χτυπάς τον άντρα σου <i>επειδή</i> τον αγαπάς; *γιατί
(25β)	Χτυπάς τον άντρα σου * <i>επειδή</i> τον αγαπάς; γιατί
(25γ)	Χτυπάς τον άντρα σου <i>επειδή</i> τον αγαπάς; (;)γιατί

Στην (25a), η αντίστοιχη της (24a), ο αποδεκτός σύνδεσμος είναι το *επειδή* και όχι το *γιατί*, στο οποίο επιπλέον δεν μπορεί να εστιασθεί ο τονισμός, όπως είναι αναμενόμενο σύμφωνα με ό,τι υποστηρίζεται εδώ. Ο λόγος της επιλογής του *επειδή* φαίνεται να είναι ότι η αιτιατή δομή (πρόταση) πρέπει να επωμισθεί υλικό που θεωρείται γνωστό, εφόσον η ερώτηση εστιάζεται, όχι στο προτασιακό περιεχόμενο των δύο προτάσεων, αλλά στην ισχύ της αιτιότητας μεταξύ τους. Όπως ήδη υποστηρίχθηκε εδώ, μόνο το *επειδή* και όχι το *γιατί* μπορεί να σηματοδοτήσει

προϋποτιθέμενα δεδομένα. Επιπλέον, εφόσον η ερώτηση εστιάζεται στη σχέση αιτιότητας μεταξύ των δύο προτάσεων (propositions), το *επειδή* είναι η μόνη δυνατή επιλογή διότι αντανακλά 'καθαρή' ή άμεση αιτιότητα και μπορεί, αντίθετα με το *γιατί*, να θεματοποιείται ή να καταλαμβάνει θέση εστίας σε αποσχισμένες δομές (cleft-constructions) (Kitis, 1994). Αντίθετα, στην (25β), (μετάφραση της (24b)), το *γιατί* ακούγεται καλύτερα, ενώ το *επειδή* φαίνεται τελείως μη αποδεκτό (εκτός αν η (25β) είναι ρητορική ερώτηση ή απηχεί ή παραθέτει τον ισχυρισμό κάποιου άλλου). Αυτό συμβαίνει διότι η ερώτηση εστιάζεται στο αληθές ή μη του προτασιακού περιεχομένου της αιτιολογικής δευτερεύουσας. Αντίστοιχα, στην (25γ), (μετάφραση της (24c)), το *επειδή* φαίνεται να είναι η φυσική επιλογή, ενώ το *γιατί* δεν φαίνεται να προϋποθέτει το αληθές του προτασιακού περιεχομένου της αιτιολογικής δευτερεύουσας. Αντίθετα, η επιλογή του *γιατί* από την ομιλήτρια σηματοδοτεί τις αμφιβολίες της σχετικά με την αλήθεια του προτασιακού περιεχομένου της αιτιολογικής δευτερεύουσας (subjectification of causality, βλ. παρακάτω).

Ο ισχυρισμός αυτός ενισχύεται αν παραφράσουμε τα παραδείγματα παραθέτοντας κάθε φορά το υλικό που προϋποτιθέται:

(25β) Δεδομένου ότι χτυπάς τον άντρα σου, τον χτυπάς *επειδή τον αγαπάς;
γιατί

Ας σημειωθεί ότι το *επειδή* στην (25β) δεν είναι αποδεκτό εφόσον η ερώτηση εστιάζεται στο κατά πόσο το αν τον αγαπάς ή όχι αποτελεί το λόγο ή την αιτία για το γεγονός ότι τον χτυπάς, που είναι η δεδομένη πληροφορία. Όταν όμως η ερώτηση εστιάζεται απλώς στη σχέση αιτιότητας, δηλαδή όπως στην (25α), τότε το *επειδή* είναι αποδεκτό.

(25γ) Δεδομένου ότι αγαπάς τον άντρα σου, τον χτυπάς επειδή τον αγαπάς;
*γιατί

Στην (25γ) το *επειδή* είναι αποδεκτό όταν η ερώτηση εστιάζεται στο κατά πόσο τον χτυπάς ή όχι σαν αποτέλεσμα του ότι τον αγαπάς, που είναι δεδομένο. Το *γιατί* είναι μη αποδεκτό σε αυτή τη περίπτωση. Όλη η επιχειρηματολογία, όμως, γίνεται πιο ξεκάθαρη αν διαλέξουμε ένα παράδειγμα πιο αποδεκτό. Ας δούμε, π.χ., το (26):

(26α) Έκλεψες επειδή πτώχευες; (26γ) Έκλεψες επειδή πτώχευες;
γιατί ()γιατί
(26β) Έκλεψες *επειδή πτώχευες;
γιατί

Είναι ξεκάθαρο ότι, όποτε το προτασιακό περιεχόμενο της δευτερεύουσας αιτιολογικής παρουσιάζεται ως δεδομένο, τότε επιλέγεται το *επειδή* και όχι το *γιατί* ως αιτιολογικός σύνδεσμος. Π.χ. το (26γ) μπορεί να εκφέρει ρητορική ερώτηση:

(27) Έκλεψες επειδή πτώχευες; Όχι, ούτε έκλεψες, ούτε αδικήσες κανένα.
*γιατί¹⁰

Πρέπει να σημειώσουμε, λοιπόν, ότι μόνο το *επειδή* (και όχι το *γιατί*) φέρει την προϋποθετικότητα, τη γεγονотικότητα και την αιτιατή σχέση. Την προϋποθετικότητα την κουβαλά απλόχερα το *επειδή*, όχι όμως και το *γιατί*, όπου διακρίνουμε μια ερωτηματικότητα.

Το τεστ του εγκυβωτισμού

Επίσης, μόνο το *επειδή* και όχι το *γιατί* ή το *διότι* μπορεί να εμπεριέχεται σε πλάγιο λόγο αποτελώντας τμήμα του τί αναφέρεται μέσα σε αυτόν. Ας δούμε μερικές απόπειρες:

- 11α. Πρότειναν [να δώσουμε κάποιες κατευθυντήριες γραμμές] γιατί αυτό είναι το δύσκολο.
11β. *Πρότειναν [γιατί αυτό είναι το δύσκολο να δώσουμε κάποιες κατευθυντήριες γραμμές]
11γ. *Πρότειναν [επειδή αυτό είναι το δύσκολο να δώσουμε κάποιες κατευθυντήριες γραμμές]

Το *γιατί* στο 11α εισάγει πρόταση που αρνείται να είναι συμπλήρωμα του 'πρότειναν', ενώ το 11β είναι μη αποδεκτό και το (11γ) είναι επίσης μη αποδεκτό εάν η αναφορικότητα της αντωνυμίας βρίσκεται στο συμπλήρωμα του 'πρότειναν'.

Η υποκειμενικότητα του γιατί

Το συμπέρασμα που βγαίνει, έστω και προκαταρκτικά, είναι ότι το *γιατί* εισάγει προτασιακά περιεχόμενα που δύσκολα ξεκρεμιούνται από την ομιλήτρια για να αποδοθούν σε πρότερο, προηγούμενο ομιλήτη. Αυτό σηματοδοτεί ένα σοβαρό στοιχείο υποκειμενικότητας που πρέπει να κρατήσουμε για την ώρα. Από την άλλη, μπορούμε να πούμε ότι το *επειδή* δίνει το στίγμα της γεγονотικότητας, όπως είδαμε και όπως δείχνει το παίξιμο με τον πλάγιο λόγο. Γιατί, φυσικά, όταν αναφέρεις κάτι σαν να προέκυψε από άλλη πηγή, και όχι από την ομιλήτρια στη συγκεκριμένη περίπτωση, τότε αυτό έχει τον αέρα της αντικειμενικότητας, ή της γεγονотικότητας με την έννοια ότι βρίσκεται εκτός του υποκειμενισμού της ομιλήτριας.

Ένα άλλο στοιχείο που πρέπει να σημειώσουμε είναι ότι το *γιατί* και κατά δεύτερο λόγο το *διότι*, αλλά σίγουρα όχι το *επειδή* μπορεί να συνδέσει διαφορετικές γλωσσικές πράξεις:

14α. Θα κατέβεις, *επειδή θα κρυώσουν οι πατάτες.
γιατί

Η μόνη περίπτωση που το (14α)-επειδή- είναι αποδεκτό είναι όταν ο τονισμός έχει ανοδικότητα και η φωνή σέρνεται σαν να μην έχεις συμπληρώσει το εκφώνημά σου. Τότε υπονοείς ένα επιτελεστικό ρήμα:

14β. Θα κατέβεις, επειδή θα κρυώσουν οι πατάτες...γι αυτό σε ρωτάω.

Ενώ το *γιατί* ή και το *διότι* είναι ο σύνδεσμος σε επίπεδο γλωσσικών πράξεων, όταν εκφέρεται το επιτελεστικό ρήμα, τότε το *επειδή* είναι αποδεκτό (Kitis, 1994). Αυτό ήταν ένα στοιχείο που συνηγορούσε για την υπόθεση της κλίμακας της αιτιότητας και ενάντια στη λύση της Sweetser.

Και αυτό το στοιχείο συνηγορεί υπέρ της κατά το μάλλον ή ήττον υποκειμενικότητας του *γιατί*, διότι οι γλωσσικές πράξεις που επιτελούμε είναι τρόπος στάσης του εκφωνούντος υποκειμένου.

Συμπεράσματα: Η γραμματικοποίηση του *γιατί* και του *επειδή*

1. *Επειδή*

Συνοψίζοντας, μπορούμε να αναφέρουμε ότι μόνο το *επειδή* μπορεί να εισάγει θέμα, που το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η αντικειμενική προϋποθετικότητα ή γεγονотικότητα, ενώ το *γιατί* μπορεί να εμπεριέχει ακόμη και το στοιχείο της ερωτηματικότητας (μη-καταφατικότητας) (non-assertibility).

Επιπλέον, μόνο το *επειδή* μπορεί να εισάγει την πρότασή του ως το αίτιο σε εικονική αναπαράσταση της πραγματικής (φυσικής ή λογικής) κατάστασης του αιτίου-αποτελέσματος.

Μόνο το *επειδή* μπορεί να εγκυβωτίζεται αποτελώντας συμπλήρωμα πλάγιου λόγου, δηλ. να το αναφέρουμε ως γεγονός αντικειμενικό ή πραγματικό.

Ανατρέχοντας τώρα στην ιστορία του *επειδή* βλέπουμε ότι η αρχική του και πρωταρχική του σημασία ήταν η χρονική. Η σημασία του πηγάζει κατ' αρχάς από δεικτικότητα και τοπικότητα 'εκεί-πάνω'. (Ας θυμηθούμε τη φράση 'πάνω που'). Κατά πάσα πιθανότητα, από τη δεικτικότητα και την τοπικότητα πηγάζει η χρονική του σημασία και κατ' επέκταση, ήδη από τον Όμηρο, η αιτιατή σημασία του. Ο Schwyzer γράφει ότι οι περισσότεροι αιτιολογικοί σύνδεσμοι προέρχονται από χρονικούς (βλέπε και Traugott and Köpcke 1991). Επίσης είναι σημαντικό ότι στα λεξικά προηγούνται οι χρονικές σημασίες και έπονται οι αιτιολογικές. Αυτό έχει κάποια εικονική σημασία (Hopper and Traugott, 1993). Ενώ δεν μπορούμε να ξέρουμε πώς ερμηνεύεται το *επειδή* σε συγκεκριμένες εποχές, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η αιτιατή σχέση αναδύθηκε κατ' αρχάς υπό τη μορφή των συνομιλιακών υπονοουμένων. Και είναι λογικό να υποθέσουμε ακόμη ότι η κατευθυντικότητα της σημασιολογίας του *επειδή* έχει ως εξής:

δεικτική-τοπική > χρονική > αιτιατή

Χωρικές έννοιες (spatial concepts) πυροδοτούν χρονικές κι αυτές με τη σειρά τους αιτιατές.

Έτσι εξηγείται η γεγονотικότητα και επομένως και η αντικειμενικότητα στη χρήση του *επειδή*. Η πρωτοτυπική αιτιατή σχέση

είναι αυτή που βρίσκεται σε αναλογία με τη χρονική και είναι και εικονική. Σχηματικά μπορεί να αναπαρασταθεί ως εξής:

Πώς εξηγεί όμως κανείς τη μη εικονική, αντίστροφη δομή των αιτιολογικών συμπλεγμάτων; Νομίζω ότι η εξήγηση είναι απλή αν θυμηθούμε πόσο εγω-κεντρική είναι η γλώσσα. Η γλώσσα εξαπολύεται από το κέντρο της, τον άνθρωπο, και διαχέεται σε όλο και πιο απομακρυσμένους τομείς. Επομένως το αποτέλεσμα ή το γεγονός βρίσκεται πλησιέστερα στον άνθρωπο από ότι το προκάλεσε, την αιτία του. Εξού και η συχνότητα των δομών *q because p*.

2. *Γιατί*

Από την άλλη, το *γιατί* χαρακτηρίζεται από ερωτηματικότητα αν εξετάσουμε την προέλευσή του: *Διά άτι*, σε απάντηση προφανώς του *διά τί*. Η έννοια της μη-αποφατικότητας, που δεν χαρακτηρίζει γεγονотικές καταστάσεις, αναδεικνύεται σε υποκειμενικότητα, αλλά αυτό έχει να κάνει με την έννοια του λόγου (reason) ως μεταλλαγής του αιτίου (cause) που εμπεριέχει υποκειμενικότητα. Αυτά τα στοιχεία σηματοδοτούν τη χρήση του *γιατί* όπως την επισημάναμε. Η χρήση του υποδηλώνει έντονη συμπερασματική διαδικασία, ενώ το προτασιακό του περιεχόμενο ποτέ δεν θεωρείται ως δεδομένο με την έννοια της προϋπόθεσης, αλλά πάντα δηλώνεται, φιλτραρισμένο όμως μέσα από το φίλτρο της υποκειμενικότητας του ομιλητή.

Τώρα εξηγείται και η χρήση του ως επιχειρηματολογικού δείκτη, που μεταλλάσσει τη σκέψη σε επιχείρημα, και το εισαγόμενο περιεχόμενό του, όχι μόνο σε μεταγλωσσικό σχόλιο (28), αλλά και σε μετασυνομιλιακό (metadiscursive) σχόλιο (29):

28. Προσπαθήσαμε να δώσουμε την κοινωνική διάσταση του προβλήματος, γιατί σίγουρα είναι ένα πρόβλημα.

29. Αν κάτι έχω να προτείνω τώρα επί του θέματος, γιατί θα επανέλθω, είναι ότι ο αστός δρόμος για την αναβάθμιση των ΤΕΙ είναι ο ανηφορικός...

Αυτή η άποψη εν μέρει τουλάχιστον μπορεί να ερμηνεύσει ορισμένες 'μη ορθόδοξες' χρήσεις του *γιατί* μόνο, και πολύ τελευταία, κατ'αναλογία και για έμφαση, του *επειδή* όπως θα μπορούσε να ερμηνεύσει και τη χρήση του σε επίπεδο συνομιλιακής οργάνωσης του συνεχούς λόγου (Kitis, 1994). Δηλαδή, το σχήμα της Traugott (1989),

propositional > textual > expressive

φαίνεται να είναι σε πλήρη ισχύ στην περίπτωση του *γιατί*. Μόνο που θα προσθέταμε και ένα τέταρτο στάδιο, αυτό της οργάνωσης της συνομιλιακής διαδικασίας και επομένως το σχήμα θα είχε ως εξής:

propositional > textual > expressive > interactional

Αλλά αυτό αποτελεί μια ολόκληρη άλλη ομιλία.

Για την ώρα, ας υπογραμμίσω τον κόσμο της σαγήνης και του πλούτου στον οποίο μας σπρώχνουν οι υποτακτικοί(;) σύνδεσμοι, αυτές οι κενές σημασίας λέξεις, όπως έχουν χαρακτηριστεί, με κάτι που είπε ένας πολιτικός, αλλά και συνάδελφος, ο Ευάγγελος Βενιζέλος, θέλοντας να αντιπολιτευθεί το αντίπαλο κόμμα:

Πενία πολιτική και ιδεολογική στο λόγο του συνεδρίου της Ν. Δημοκρατίας. Αυτό φαίνεται από τον λόγο του κ. Εβερτ που αποτελείται από κύριες προτάσεις και καμμία δευτερεύουσα. (25-4-94, Τηλεόραση)

¹ Θέλω να ευχαριστήσω τη Μ. Καραλή για βοήθεια με τη βιβλιογραφία, και τον Α.

Τσαγγαλίδη για βοήθεια με τη μετάφραση και για τη διόρθωση του κειμένου.

² Οι πίνακες δίδονται στα αγγλικά, όπως ακριβώς παρουσιάζονται στην εν λόγω ανακοίνωση.

³ Όλα τα παραδείγματα είναι πραγματικά δεδομένα εκτός αν υποσημειώνεται διαφορετικά.

⁴ Με τον όρο 'κείμενο' εννοώ είτε γραπτό είτε προφορικό λόγο.

⁵ Προτιμά να μη μεταφράζω με την πεποίθηση ότι οι αναγνώστες κατανοούν αγγλικά.

⁶ Το επειδή δεν είναι ο μόνος σύνδεσμος που παρουσιάζει αυτά τα χαρακτηριστικά. Το αφού το αντίστοιχο του αγγλικού συνδέσμου *since* επίσης παρουσιάζει αυτή τη δυναμικότητα.

⁷ Ο Τζάρτζανος (1989: 141) σημειώνει μια σπάνια εμφάνιση του *γιατί* στη θέση του *επειδή* σε δημοτικά τραγούδια.

⁸ Χρησιμοποιώ τον αγγλικό τύπο για να αποφύγω τους ελληνικούς αιτιολογικούς συνδέσμούς, μια και για αυτούς γίνεται συζήτηση.

⁹ Η αποδεκτικότητα των παραδειγμάτων έγκειται κατά πολύ στο αν αντανακλούν τον κόσμο όπως λίγο πολύ τον δεχόμαστε.

¹⁰ Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η αποδεκτικότητα (ή μη) του *γιατί* ή του *επειδή* πρέπει να νοείται συγκεκριμένα με τι επικοινωνεί κάθε φορά η ομιλήτρια.

¹¹ Αν και η σύλληψη της αιτιατής σχέσης είναι και αυτή εικονική (αναλυτική), αν δεχθούμε ότι το Α και Β αποτελούν ένα γεγονός και όχι δύο. (Machamer, *προσ. επικ.*)

Βιβλιογραφία

- Akatsuka, N. (1986). 'Conditionals are discourse-bound', in Traugott et al. (eds.), 333-357.
- [Bakhtin, M. (1981)]. *The dialogic imagination*. Ed. M. Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Ford, C. (1993). *Grammar in interaction*. Cambridge: CUP.
- Haiman, J. (1978). 'Conditionals are topics'. *Language* 54: 564-589.
- Halliday, M.A.K. and R. Hasan, (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hopper, P. E. and E. Traugott, (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: CUP.
- Kitis, E. (1994). 'Some preliminary remarks on the Greek causative conjunctions *γιατί*, *επειδή* and *διότι*'. *Proceedings of 8th International Symposium on English and Greek. Description and/or comparison of the two languages*. Ed. A. Kakouriotis, Thessaloniki, Aristotle University, Dept of English, 305-318.
- Langacker, R. (1991). *Foundations of cognitive grammar*, V.II. Stanford: Stanford University Press.
- Ramsey, F. (1931). 'General propositions and causality', in his *Foundations of mathematics*. London: Kegan Paul, 237-255.
- Ryle, G. (1949). *The concept of mind*. England: Penguin.
- Schiffirin, D. (1985). 'Multiple constraints on discourse options: a quantitative analysis of causal sequences'. *Discourse Processes* 8: 281-303.
- Schwyzler, E. (1939). *Griechische Grammatik*. München: C. H. Beck'sche.
- Stalnaker, R. (1975). 'A theory of conditionals', in E. Sosa (ed.) *Causation and conditionals*. London: OUP.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: CUP.
- Τζάρτζανος, Α. (1989). *Νεοελληνική Σύνταξις* τόμος Β. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Thompson, S. and R. Longacre (1985). 'Adverbial clauses', in T. Shopen (ed.) *Language typology and syntactic description*, V.III. Cambridge: CUP.
- Traugott, E. (1989). 'On the rise of epistemic meaning in English: an example of subjectification in semantic change'. *Language* 65, 1: 31-55.
- Traugott, E. et al. (1986). *On conditionals*. Cambridge: CUP.
- Traugott, E. and E. Köning (1991). 'The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited', in E. Closs Traugott and B. Heine (eds.) *Approaches to grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins B.V., 189-218.
- Van der Auwera, J. (1986). 'Conditionals and speech acts', in Traugott et al. (eds.), 197-214.